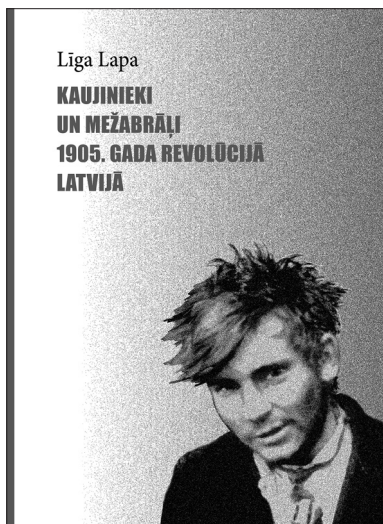

RECENZIJAS

DOI.org/10.22364/lviz.109.09

Līga Lapa. *Kaujinieki un mežabrāļi 1905. gada revolūcijā Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2018. 446 lpp.: il. ISBN 978-9984-824-51-2

Latvijas vēstures institūta pētnieces Dr. hist. Līgas Lapas zinātniskās monogrāfijas par kaujinieku un mežabrāļu darbību 1905. gada revolūcijas laikā iznākšana bija ilgi gaidīts notikums. 1905. gada revolūcijas tēma pati par sevi ir interesanta un ļoti būtiska Latvijas vēstures kontekstā. Kaujinieku un mežabrāļu kustība šajā ziņā nav izņēmums. Pat

pretēji – tai pēdējos gados plašāka sabiedrība ir pievērsusi daudz lielāku uzmanību¹ nekā citām revolūcijas norisēm. Vienlaikus historiogrāfijā kaujinieku akcijas un mežabrāļu karš līdz šim ir bijusi viena no pret-runīgāk (pirms Otrā pasaules kara un trimdā) vai ideoloģizētāk (padomju periods) vērtētajām tēmām. Tādēļ jo sevišķi svarīgs ir svaigs skats uz vairāk nekā simts gadus senajiem notikumiem, kuri vēl arvien raisa diskusijas gan akadēmiskajā vidē, gan plašākā sabiedrībā.

L. Lapas monogrāfijas struktūru veido piecas nodaļas (ievērojot hronoloģisko principu) ar 82 apakšnodaļām, avotu un literatūras apskats, personu rādītājs ar biogrāfiskām ziņām un divi pielikumi: 1905. gada 13. janvāra demonstrācijā kritušo un ievainoto saraksts un Latviešu sociāldemokrātu savienības Kaujas organizācijas statūti. Autore kaujinieku un mežabrāļu darbību atklāj, aprakstot lielu skaitu dažādu vardarbīgu epizožu. Nenoliedzami, izveidotā notikumu kolāža ir interesanta, brīžiem pat aizraujoša, kā arī demonstrē autores erudīciju

¹ Mākslas filma “1906” (2019, rež. Gatis Šmits), Filipa Rufa grāmata “Pa stāvu liesmu debesis. Nenotveramā latviešu anarhista Pētera Mäldera laiks un dzīve” (2012), populāras publikācijas par agrāko revolucionāru darbību aiz Latvijas robežām u.c.

(jāatzīmē plašā un skrupulozā Latvijas Valsts vēstures arhīva, kā arī preses materiālu izmantošana) un vēlmi iedziļināties notikušā niansēs. Tomēr šāds izklāsta stils vienlaikus rada haotiskuma sajūtu, jo autore nepaskaidro, kāpēc viņa izvēlējusies aplūkot konkrēto situāciju vai vardarbīgo epizodi, bet citas ignorējusi. Kāds galu galā ir bijis aprakstīto epizožu atlases kritērijs vai kritēriji?

Diemžēl nav īsti skaidrs, ko tieši autore saprot ar apzīmējumu “kaujinieks”, lai gan kaujinieki ir pētījuma galvenie varoņi. Grāmatas anotācijā kaujinieki un mežabrāļi ir dēvēti par “revolūcijas dalībnieku aktīvāko daļu”. Ievadā norādīts, ka pētījuma objekts ir “sociāldemokrātisko pulciņu īpaši aktīvā daļa, kas ar ieročiem rokās mēģināja pretoties varas iestādēm, veica bruņotas akcijas” (14. lpp.). Tālāk autore atzīmē, ka “kaujiniekus raksturo piederība pie politiskās partijas” (15. lpp.). Tomēr grāmatā aprakstītajās epizodēs redzams, ka kaujinieki ne vienmēr ir bijuši partijas biedri, vai arī to partejiskā piederība ir neskaidra. Autore apraksta arī strādnieku savstarpējos konfliktus, laukstrādnieku streikus, baznīcu demonstrācijas, 13. janvāra notikumus, kuros nav skaidri konstatējama bruņotu sociāldemokrātisko pulciņu organizēta dalība. Turklāt nav skaidrs, kas būtu jāsaprot ar apzīmējumu “bruņota akcija” – līdzās uzbrukumiem ar šaujāmieročiem, sprāgstvielām un aukstajiem ieročiem grāmatā minētas arī piekaušanas, psiholoģisks terors, apmētāšana ar akmeņiem utt. Savukārt daudzas revolūcijas asiņainākās bruņotās cīņas epizodes (piemēram, Talsu un Tukuma kaujas, “Aizputes karš” un daudzas citas) grāmatā nemaz nav aprakstītas.

Zīmīgi, ka kaujinieku identificēšanas un definēšanas problēma ir nodarbinājusi jau pašus revolucionārās kustības dalībniekus. Piemēram, K. Begge aprakstā par rūpnīcas “Etna” kaujinieku darbību pamatoti norādījis, ka “novilkta robežas [..] starp aktīvu partijas biedri un biedri, kuram partija uzdeva izvest atbildīgu uzņēmumu ar varbūtēju neizbēgamu ieroču pielietošanu, nav viegli”.² Šī problēma skaidri redzama arī daudzās L. Lapas aprakstītajās epizodēs, diemžēl tā paliek līdz galam neatrisināta.

Monogrāfijas virsrakstā lasāms arī vārds “Latvija”, lai gan pētījumā nemaz nav aplūkoti notikumi Latgalē. Šāda pieeja ir grūti attaisnojama, jo pati autore norāda, ka 12 Latgales pagastos darbojušās mežabrāļu grupas (179. lpp.). Tāpat zināms, ka Latgalē notika muižu dedzināšanas,

² Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA-LVA), PA-35-12-35, 1. lpp.

sadursmes ar karaspēku³ un Vidzemes kaujinieki veica bruņotas akcijas kaimiņu novadā.⁴ Daugavpili aktīvi darbojās “Bunda” kaujas organizācija, piedaloties daudzās akcijās.⁵ Šeit jāpiezīmē, ka autore gandrīz pilnībā ignorē “Bunda” un Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP) kaujinieku grupu darbību Latvijā, lai gan šīs partijas (it sevišķi “Bundu”) dažkārt uzskata pat par radikālākām nekā latviešu sociāldemokrātus vai “savienībniekus”.⁶ Turklāt Daugavpili “Bunda” kaujas organizācija izveidojās neilgi pēc Kišiņevas grautiņa, tātad jau 1903. gadā. Savukārt KSDSP kaujinieki dižojās ar bruņotu uzbrukumu veikšanu Rīgā jau 1904. gadā, kad kādā apšaudē kritis viens un ievainots vēl viens policists, noticis uzbrukums Centrālcietuma priekšniekam, kurā pēdējais gan izdzīvojis.⁷ Tiesa, autore piemin atsevišķas akcijas, kurās latviešu sociālisti sadarbojušies ar krievu un ebreju biedriem (pret ebrejiem vērsto grautiņu novēršana – 132., 133., 135. lpp.;⁸ kopīgi apmeklētas lekcijas “par bruņoto sacelšanos, barikāžu cīņām un ielu kaujas taktiku” – 147. lpp.; uzbrukums policijas pārvaldei⁹ – 223.–224. lpp.; tramvajnieku streiks – 242. lpp.), tomēr kopējais iespaids ir tāds, ka autori interesē tieši latviešu, nevis Latvijas kaujinieki.

Jautājums par kaujinieku darbības priekšvēsturi L. Lapas monogrāfijā arī ir skarts virspusīgi. Autore norāda uz Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) nostāju terorisma jautājumā pirms revolūcijas un piemin pirmo sociālistu teroristisko grupu darbību Krievijā 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pašā sākumā (16.–17. lpp.). Latviešu kaujinieku darbības apraksts tiek sākts ar 1903. gadu, kad strādnieku pulciņš Rīgā pirmo reizi izgatavojis aukstos ieročus (42. lpp.). L. Lapa diemžēl nepiemin 1899. gada “Rīgas dumpi”, kura laikā cara armija pirmo reizi šāva uz Rīgas strādniekiem. Sekojošajos nemieros tika ievainoti vairāk nekā 20 kārtības sargi. Spriežot pēc atmiņām,

³ Jānis Babris (1960). *1905.–1907. g. revolūcija Latgalē*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 145.–147., 151. lpp.

⁴ *LNA-LVA*, PA-35-4-25, 4. lp.

⁵ Aivar Stranga (2009). *Latyshi i evrei: revoliutsiia 1905 g. Evrei v meniaiuschchemsia mire*, vpp. 6, s. 297.

⁶ Turpat, 298. lpp.

⁷ *LNA-LVA*, PA-35-12-114, 2. lp.

⁸ Starp citu, grautiņu novēršanā plaši piedalījās ne tikai ebreju un latviešu, bet arī KSDSP kaujinieki. Sk.: *LNA-LVA*, PA-35-12-114, 2. lp.

⁹ Jānis Luters atmiņās raksta, ka uzbrukumā slepenpolicijai piedalījušies divi KSDSP organizācijas biedri. Sk.: *LNA-LVA*, PA-35-12-57, 14. lp.

strādnieki sadursmēs izmantoja speciālus āķus bruģakmeņu izvilšanai, apmētāja ar akmeņiem policistus, lietoja kabatnažus un sadursmēs ar policiju likuši lietā arī dzelzs nūjas.¹⁰ Mēnesi pēc šiem notikumiem Londonā tika iespiests un Latvijā izplatīts uzsaukums “Aicinājums latviešu strādniekiem un strādniecēm”, kurā sociāldemokrāti pirmo reizi strādniekus aicināja uz organizēšanos un bruņotu cīņu: “Mēs negribējam asiņu. Mēs gribējam mierīgi cīnīties ar saviem ekonomiskiem pretiniekiem, gribējam gausties valdībai par fabrikantu pārestībām. Bet taisnības vietā mēs no valdības dabūjam apsmieku un nāvi. [...] Mēs ieraudzījām, ka aiz varmākas kapitālista stāv lielāks varmāka, cars-patvaldnieks, ar kuru nevar iztikt mierīgā, neasiņainā ceļā. [...] Pacelsim savas spēcīgās sastrādātās dzelžu rokas un zvērēsim pie savu noslaktēto biedru kapa, ka ātrāk mierā neliksimies, līdz no viņu asinīm izaugs krāšņš brīvības koks. Mūsu ienaidnieks ir cieši organizēts. Lai ar viņu varētu mēroties, tad arī mums vajaga organizēties.”¹¹

Tieši pēc “Rīgas dumpja” sākās aktīvāka nelegālo strādnieku pulciņu organizēšanās, no kuriem dažus gadus vēlāk izauga LSDSP. Līdz ar to “Rīgas dumpja” nozīme 1905. gada notikumam, tai skaitā kaujinieku darbības, kontekstā ir grūti pārvērtējama. Arī 1905. gada 13. janvārim, kad strādnieku gājienam pie dzelzceļa tilta ceļu aizšķērsoja karavīru nodaļa un atklāja uguni, bija daudz līdzīga ar 1899. gada maija notikumiem, tikai ievērojami plašākā mērogā.

Vēl viens grāmatas trūkums ir reģionālo procesu ignorēšana, it sevišķi tādēļ, ka pati autore ievadā uzsver: “svarīgi ir atklāt, cik daudz specifiska bija revolucionārajā kustībā Latvijā, kā tā iekļāvās Krievijas impērijas vispārējā kontekstā” (15.–16. lpp.). Diemžēl pētījumā šis uzdevums netiek veikts, lai gan kaujinieku grupu (tajās piedalījās arī latvieši, piemēram, Alberts Traubergs bija sociālistu-revolucionāru kaujinieku organizācijas vadītājs Pēterburgā) darbība Krievijas impērijas lielpilsētās, arī rietumu reģionos (piemēram, 1892. gadā dibinātās Polijas Sociālistu partijas kaujinieki izvērta plašu vardarbīgu cīņu) bija ļoti aktīva. Tāpat Latvijas “Bunda” un KSDSP organizācijas bija saistītas ar citiem reģioniem ciešām partijās saitēm un pildīja partijas vadības lēmumus.

Tomēr, manuprāt, pētījuma lielākā nepilnība ir Latvijas Valsts arhīva glabāto agrākā Partijas vēstures institūta dokumentu ignorēšana. Tā kā

¹⁰ Felikss Cielēns (1961). *Laikmetu maiņā*. 1. sēj. Lidingo: Memento, 127. lpp.; *Austrālijas Latvietis*, 28.10.1961.; *LNA-LVA*, PA-35–12–221, 2. lp.

¹¹ B. Kalniņš. Rīgas dumpis. *Brīvība*, 01.05.1992.

autore pati ir piedalījusies “Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatas” izdošanā, attaisnojama varētu būt PA-36. fonda (“Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatas” redakcija) neizmantošana – iespējams, autorei šie materiāli ir bijuši pieejami jau 20. gadsimta 80. gados. Tomēr pilnīgi nesaprotama ir PA-35. fonda (Latvijas Komunistiskās partijas Vēstures komisija) ignorēšana, kas glabā ārkārtīgi plašus biogrāfiskus un atmiņu materiālus, kā arī varas iestāžu dokumentu kopijas. Ņemot vērā autores izvēlēto izklāsta stilu, cenšoties pēc iespējas detalizētāk aprakstīt atsevišķu epizožu norisi, šī fonda glabātie materiāli ir neatsverami.¹²

Kā spilgtu piemēru minēšu epizodi ar brāļu Aderkasu nogalināšanu Cescvaines muižā 1905. gada novembrī. L. Lapa raksta, ka “nav izdevies atrast šī nodarījuma izmeklēšanas lietu” (155. lpp.). Izmeklēšanas materiāli (tiesa gan, nepilnīgi) ir atrodami PA-35. fondā, kur glabājas policijas sastādīto ziņojumu kopijas.¹³ No šiem materiāliem redzams, ka uzbrukums Cescvaines muižai notika nevis naktī uz 18. novembri, kā raksta L. Lapa, bet gan naktī no 16. uz 17. novembri. Kara prokurora palīga apakšpulkveža Matiasa 1908. gada 24. septembrī Pēterburgā sastādītā lietā ir visai sīki izklāstīta uzbrukuma norise – 16. novembrī pulksten desmitos vakarā Cescvaines pili ieskrējis zirgu pasta stacijas priekšnieks Lepkens un paziņojis, ka muižā ieradies milzīgs ļaunu pūlis, kas aicina brāļus Aderkasus iznākt uz sarunām, lai atdotu pili glabātos ieročus. Abi brāļi izgājuši pagalmā un pēc brīža atgriezušies pili kopā ar 10 bruņotiem cilvēkiem, kuri pieprasījuši atdot ieročus, lai varētu aizstāvēties no “melnās sotņas”. Pretējā gadījumā viņi draudēja nodedzināt un pilnībā nopostīt pili. Cescvaines pili zemnieki izkratīja un paņēma ieročus. Pēc tam pūlis izveda brāļus Aderkasus pagalmā, smagi piekāva ar nūjām un ar vairākiem šāvieniem nogalināja. Uzbrukuma organizēšanā apvainoja 1887. gadā dzimušo Pūrmani, kurš bijis iepriekš tiesāts par laupīšanu. Tāpat izmeklētāji uzskatīja, ka akcijas organizēšanā piedalījušies sociālisti Kociņš un Kažociņš, kuriem 1908. gadā jau bija izpildīts nāvessods.

L. Lapa izdara minējumu, ka virsnieks, kurš ar zaldātiem piestiezdies pie nogalinātajiem brāļiem Aderkasiem, bijis Cēsu apriņķa priekšnieka jaunākais palīgs Konrāds fon Rengartens. Patiesībā tas bija

¹² Tāpat šajos materiālos būtu atrodams vērtīgs ziņas, ar kurām papildināt personu sarakstā iekļauto cilvēku biogrāfijas.

¹³ LNA-LVA, PA-35-10-67.

podporučiks Saatči, kurš komandēja 17 vīru lielo kājnieku nodaļu, kura bija izvietota Cesvaines pili. Šie karavīri tik tiešām, kā pareizi norāda autore, bija no 93. Irkutskas pulka. Ar abu nogalināto brāļu mirstīgo atlieku atrašanu L. Lapas veidotais Cesvaines epizodes apraksts noslēdzas, lai gan tai bija ne mazāk dramatisks turpinājums.

Pēc ziņas saņemšanas par uzbrukumu Cesvaines pilij 19. novembra rītā no Cēsīm izjāja 40 vīru liela kazaku nodaļa, kura 20. novembra vakarā ieradās Cesvainē. Šeit nodaļa sadalījās divās grupās, lai apkārtņē ķertu revolucionārus. Pirmā grupa 20 cilvēku sastāvā horunžija Siohina vadībā (to pavadīja arī jau minētais fon Rengartens) devās uz Dzelzavas muižu, bet otra (komandieris jesauls Nomikosovs) – Madonas virzienā. Ceļā abas grupas vairākkārt tika apšaudītas no slēpņiem un cieta visai prāvus zaudējumus. Neguvuši nekādus panākumus, kazaki atgriezās Cesvainē. Pirmā grupa apšaudēs zaudēja vienu smagi ievainotu kazaku, kā arī vienu nogalinātu, vienu smagi ievainotu un vairākus viegli ievainotus zirgus. Otrās grupas zaudējumi bija divi ievainoti kazaki, kā arī divi nogalināti un vairāki ievainoti zirgi. Varas iestādes uzskatīja, ka uzbrukumus kazakiem veikusi 60 vīru liela “kaujas družīna”, kuru no vietējiem zemniekiem organizējuši Ernests Renne un brāļi Magazīni.¹⁴

Jāpieņem, ka minētie Cesvaines apkārtņē ievainotie kazaki nav iekļauti L. Lapas pētījuma nobeigumā ievietotajā tabulā (268. lpp.) par 1905. un 1906. gadā kaujinieku un mežabrāļu nogalinātajām vai ievainotajām personām. Līdz ar to nenoliedzami vērtīgais un uzskatāmais autores piedāvātais apkopojums ir nepilnīgs. Protams, gan šis, gan pārējie uzskaitītie trūkumi ir novēršami. Jānovēl autorei turpināt uzsāktos pētījumus par šo sarežģīto tēmu, iekļaujot tajos pēc iespējas plašāku avotu loku. Kaujinieku un mežabrāļu kustība ir svarīga, varbūt pat viena no svarīgākajām tēmām 20. gadsimta Latvijas vēsturē, jo tai bija tālejošas un vienlaikus dramatiskas sekas, kas spēcīgi atbalsojās 1917.–1919. gada notikumos un arī vēlāk.

Jānis Šiliņš

¹⁴ LNA-LVA, PA-35–10–68, 1.–4. lp.